

Віталій Щербина

**ПИТАННЯ ЕТНОГРАФІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ
ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ У ПРАЦЯХ РАДЯНСЬКИХ ПЕДАГОГІВ
60–70-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ**

Досвід виховання дітей кожного народу є фондом наукової педагогіки, предметом аналізу, педагогічного дослідження і наукового вивчення. Думки педагогів радянського періоду, які у своїх дослідженнях зверталися до питань виховання дітей, до народної педагогіки стали основоположними для теорії і практики становлення вітчизняної педагогіки. У цей історичний період педагоги досить активно працювали над питаннями вивчення досвіду виховання дітей різними етносами у великій і багатонаціональній країні – Радянському Союзі. Їх теоретичні впровадження етнопедагогічної складової у навчально-виховний процес шкіл, позашкільних навчальних закладів, вишів сприяли наповненню змісту роботи новими народно-педагогічними складовими. Спадщина педагогів радянського періоду дає відповіді на хвилюючі питання – як поєднати традиції національного виховання з умовами сьогодення? Тому, дослідження питань етнорегіональних особливостей виховання дітей, зокрема народно-педагогічного аспекту, в умовах глобалізації крізь призму наукової спадщини вітчизняних учених радянського періоду історії педагогіки є актуальним і малодослідженим. Такий стан вивчення цього питання в історико-педагогічній науці й визначив мету і завдання нашого педагогічного пошуку.

Під етнорегіональністю, у вихованні дітей, ми розуміємо особливість взаємовпливу на навчання, виховання, освіти декількох етносів, що проживають на одній території, на одному ландшафтному просторі, їх взаємодію у політичній, економічній, релігійній, освітній сферах життя. Дослідниця сімейної педагогіки В. Федяєва переконує, що «...при цьому важливе значення мають етнокультурні та етнокомунікативні складові, які в системі сімейного виховання є досить значущими регуляторами» [10, с. 238].

У своєму дослідженні звернемо увагу на особливості етнорегіонального виховання дітей, що розкривали у своїх працях Г. Волков, М. Стельмахович, В. Сухомлинський.

В. Сухомлинський одним із перших вітчизняних педагогів звернувся до принципу народності в часи, коли вся виховна робота в школі вибудовувалася на принципах комуністичної моралі, ідеях побудови комуністичного суспільства; коли повністю відкидали традиції народної педагогіки; коли не враховувалися етнорегіональні особливості у становленні системи освіти, коли нав'язувалася думка, що виховання відбувається на одних засадах, принципах, має однакові форми, засоби і прийоми, наприклад, у таджицькій і українській сім'ї, не звертаючи уваги

ні на культурні, ні на релігійні, ні на соціально-економічні відмінності.

У часи, коли у педагогіці і практиці роботи школи домінували авторитарно-догматичні структури виховання, схоластичний, відірваний від життя, зміст виховання [9, с. 382–383], коли радянська педагогіка розглядала і визнавала лише такі концепції, як: «радянський народ», «радянська сім'я», не враховуючи аспект етнорегіональності, як переплетення однієї культури з іншою, у процесі виховання дітей, В. Сухомлинський розробив концепцію виховання, яка була природною для дитини.

За словами О. Сухомлинської, яка, говорить, що В. Сухомлинський через принцип народності «...обстоює народні імперативи й цінності, спирається на українську етнопедагогіку, вводить її в усі ланки педагогічного процесу, особливо наголошуючи на значенні рідної мови, слова, пісні, поезії, казки. Він сам починає створювати для павлівських дітей казки, оповідання, притчі, які лежать у площині української ментальності, українського світосприйняття, й широко застосовує їх у навчально-виховному процесі» [9, с. 385].

Сучасний дослідник традицій та національного виховання українського народу Ю. Руденко зазначає: «В. Сухомлинський творчо переносив у шкільне навчання і виховання родинні національні цінності, надавав їм значно вищого статусу, ніж це було дозволено в тогочасній офіційній педагогіці» [2, с. 25].

Особливість педагогічної спадщини В. Сухомлинського в тому, що діти, на його думку, мають у школі засвоїти багатогранність казок, ігор, пісень, прислів'їв народів, які проживають як на території СРСР, так і народностей, що мешкають в Україні: росіян, білорусів і т.д. Відповідними були і форми роботи у Павлівській школі: уроки-подорожі за картою СРСР, свято «Ігри дітей народів СРСР» тощо [7].

Так, у праці «Серце віддаю дітям» В. Сухомлинський описує уроки-подорожі по земній кулі, на яких учитель має збагачувати кругозір дитини, розширити його від різних полів і лісів, людей, які її оточують, до картин природи і життя всієї країни і планети в цілому. Під час таких уроків діти починають розуміти, що планета – багатонаціональна; у кожного народу своя ментальність, культура. Під час «подорожі» по Росії «...перед дітьми постала велич могутньої дружби народів – діти ознайомилися з життям і працею народностей Поволжя, Сибіру, Уралу, Північного Кавказу, Далекого Сходу, Півночі» [7, с. 155]. Під час «подорожі» по Дніпру діти слухали українські, російські та білоруські пісні, у яких прославлялася велич і краса річки, братерство і дружба народів. На таких уроках у дітей спостерігається захоплення рідною країною, народжується почуття гордості: «От яка величезна, багата і дружна наша країна [7, с. 154].

Через такі форми роботи В. Сухомлинський формував у дітей розуміння того, що в кожного народу, який населяє багатонаціональну

країну, є свої особливості, що викликані специфікою природних умов та історичним розвитком. Діти мають знати і цінувати всі етноси, що мешкають разом з ними в одній країні. В. Сухомлинський прагнув, аби у поняття Батьківщина діти вкладали те, що завойовано, здобуто дорогою ціною, працею всіх народів на благо своєї країни. Цим самим доводив, що виховний процес як у школі, так і в сім'ї має базуватися на регіональних особливостях кожного народу.

З метою збереження кращих традицій В. Сухомлинський пропонує школам налагоджувати тісний зв'язок із батьками через бесіди, шкільно-сімейні свята, звертає увагу на поступове (з допомогою школи) впровадження сімейної традиції – дарування квітів у день народження матері, батька, бабусі, дідуся. Ще одним традиційним заходом був процес закладання саду вдячності з яблунь, виноградних кущів для близьких людей, збирання врожаю і радість пригощання їх вирощеними плодами.

Акцентуючи увагу на формуванні благородного ставлення до народження людини, вихованні майбутнього батька й матері, В. Сухомлинський знову ж таки звертається до українських традицій і зазначає, що «... в Україні є села, де народження людини сприймають як загальне свято» [8, с. 364].

Таким чином, виховання дитини в школі, родині, місті, селі мало відбуватися на основі народних традицій, прислів'ях, приказках, загадках, народних афоризмах, етичних повчань, думках, притчах, легендах, іграх і обов'язково рідною мовою.

Передусім, варто відзначити одного із представників радянської педагогіки – Г. Волкова, який обґрунтував вірування представників чуваського етносу, його культуру, побут, звичаї відомими на всю країну. Вчений виділяє основні форми, прийоми, методи, напрями, засоби виховання дитини, що характерні не тільки для чувашів, а й знайомить із особливостями традиційного виховання дітей у сім'ї інших народів країни.

У своїх дослідженнях учений виходить з того, що кожний народ робить свій вклад у загальну скарбницю людства, живучи самотнім життям. Г. Волков так визначав самотність кожного народу: «В особенном, одному ему принадлежащем образе мыслей и взгляде на предмет, в религии, в языке, и более всего в обычаях...» [1, с. 33]. І все це необхідно враховувати у виховній роботі в школі.

Г. Волков шукав шляхи виховання ідеальної людини у різних народів. Звичайно, що ідеал різний. Так, наприклад, ідеал справжнього нівха (народності, що мешкає на території Сахаліну, – В.Щ.) передбачає виховання сміливості і мужності, поваги до народних традицій, і, звичайно, працелюбність [1, с. 51]. За уявленнями грузинів-горців, чоловік має бути «всебічно досконалим», тобто здоровим, сильним, рухливим, добре переносити всі труднощі буденного життя. Горець має бути мужнім, виявляти у потрібний момент силу волі, непримиримість до ворогів,

глибоко дотримуватися заповітів дружби, володіти почуттям власної гідності, мати самолюбство, бути гордим, нікому не дозволяти посягатися на честь і гідність сім'ї, роду і племені.

Виходячи з таких характеристик, Г. Волков розкрив шляхи розвитку дітей. Так, виховати ідеального грузина означало прищепити йому почуття працелюбства, гостинності, уміння писати вірші, бути красномовним, уміти підтримувати розмову таким чином, аби оточуючим було приємно її слухати. Чуваський педагог намагався віднайти ідеал справжньої людини у своєму народі. Розуміння досконалості знаходиться у відповідності із рівнем суспільного розвитку. Досить цікавою є спроба чувашів розміщувати добрі справи по мірі їх вагомості. Через градацію, систематизацію якостей Г. Волков робить висновок, що найкращою рисою для них є розум, при цьому наводить народні прислів'я: «Без ума и красавец – урод», «Лучше называй умным, чем красивым» [1, с. 52].

Працелюбність – та якість, яка має бути притаманна справжньому чувашу, те, що прищепили маленькій дитині, аби виховати ідеальну людину: «Чувашский ребенок одной ногой – в колыбеле, другой ногой – на пахоте» [1, с. 52].

Народ постійно пам'ятав про мету виховання, яку уявляв як піклування про удосконалення особистості. Педагог наводить приклади того, на що сподівалися при народженні дитини чуваші, якою хотіли її бачити: «Будь, как отец, крепок, силен, трудолюбив, гож пахать, топор в руках держать и лошадей управлять» [1, с. 52].

За спостереженнями Г. Волкова, у чуваського народу був диференційований підхід щодо виховання хлопчиків і дівчат. Представниць жіночої статі намагалися виховати скромною, покірною, а для цього навчали прясти, ткати, вишивати з урахуванням народних орнаментів у відповідності до природно-кліматичних умов, використовуючи холст (катан пір, сурбанний), шкіру тварин. Дітям прищеплювали почуття поваги до батьків, старших і старих, односельчан, учили їх жити в чистоті до старості й мати багато дітей.

Одна людина не може ввібрати в себе всі найкращі народні якості, тому існує поняття спільної досконалості членів роду. Загалом стремління до досконалості сім'ї, роду, племені притаманне багатьом народам. Зокрема, буряти (народність, що проживає в Забайкальському краї РФ, – В. Щ.), намагалися одружуватися з жінками із гарного роду, чесного, дружнього і багаточисельного. Аби, таким чином, виховати багато здорових чесних і добрих дітей. Розглянувши особливості виховання дітей у різних етносів, що проживали на території СРСР, виокремивши регіональну специфіку, Г. Волков акцентує увагу на тому, що у них багато спільного. Зокрема, українці, росіяни, марійці й чуваші вважали хорошим працелюбний рід, у якому культивувалися такі якості, як: висока моральність, скромність, доброта, тобто до всього роду ставилися такі

вимоги, що й до окремої людини. Так, досконалість особистості переростала в досконалість сім'ї, досконалість сім'ї – в досконалість племені, а воно вело до досконалості народу як єдиного колективу.

Г. Волков намагався віднайти ефективні засоби впливу на особистість, що притаманні певним народам. Зокрема, він звертається до загадок, прислів'їв, пісень, казок, ігор, свят як засобів виховання, впливу на дитину, в яких є загальні ціннісні основи – загальнолюдські, національні, етнорегіональні (як переплетіння і проникнення однієї культури в іншу). Ці засоби виховання ввібрали в себе досвід попередніх поколінь, всю мудрість народу. Слід зазначити, що кожен народ створив свою оригінальну систему трудового виховання, яка включала в себе реалізацію певних задач, спільних для всіх народів, але кожним народом вирішувалася специфічно, відповідно до своєрідних суспільно-економічних умов життя і побуту. Наприклад, у засушливих регіонах у дітей виховували бережливе ставлення до води, особливість випасання худоби у цих районах відрізнялася від специфіки випасання худоби у горах тощо.

Основна мета загадок – розумове виховання, прислів'їв і приказок – моральне виховання й естетичне виховання. Казки допомагають розвинути вміння вирішувати задачі розумового, морального й естетичного виховання в іграх застосовуються і пісні, і загадки, і казки. Гра – найефективніша практична педагогіка, матеріалізована казка [1, с. 55].

Прислів'я, з одного боку, у своїй основі мають педагогічну ідею, з іншої – здійснюють виховний вплив, несуть освітянські функції; розповідають про засоби, методи виховного впливу, що відповідають уявленням народу, дають характеристику особистості. Г. Волков, говорячи про єдність батьків і дітей, наводить такий приклад: «С хорошого загона – хорошие снопы, из хорошей семьи – хорошие дети» [1, с. 65]. Щодо вирішальної ролі батьків педагог говорить словами народного прислів'я: «Родительское слово мимо не молвится» [1, с. 64].

Слово батьків, як засіб виховання, у даному випадку виступає від імені народу, тобто батьки – ланка між дітьми і народом, який мешкає на певній визначеній території. Загадка, як засіб виховання, сприяє розвитку пам'яті дитини, її мисленню, швидкості розумових реакцій.

Колисковій пісні Г. Волков відводить значне місце у процесі виховання дитини. Вона, за словами педагога: «интересна тем, что демонстрирует всеобщую любовь к детям. Детям, лежащим в колыбели, слова песни еще непонятны, но нежность, вложенная в мелодию, пробуждает их душу и сердце, как бы готовит почву, создает благоприятные условия для последующих воспитательных воздействий» [1, с. 89]. У кожного народу були свої колискові, але у всіх них відчувалася материнська любов, возвеличення рідної природи, рідного краю.

До факторів виховання Г. Волков відносить природу, гру, слово,

працю, спілкування, традиції, мистецтво, релігію, ідеальний приклад.

Головним і вирішальним фактором, що об'єднує в єдине ціле засоби впливу на дітей є природа. На лоні природи дитина має змогу насолоджуватися різними явищами, таким чином виховуються в результаті глибина думки і зосередженість. Головна умова, аби дитина виховувалася у рідній природі.

У процесі гри діти дуже рано включаються у самовиховання. Гра – це перша школа для дитини, яка вчить спілкуванню з іншими людьми. Г. Волков зазначає, що в чуваській педагогіці є персонаж – дитячий пастух – це педагог общини, який багато сил і часу віддає на виховання дітей [1, с. 133].

Роль рідного слова у процесі виховання дитини відома здавна. Про неї говорили педагоги різних народів і різних часів. Не міг оминати цього питання і Г. Волков. Він погоджується з думками педагогів про те, що слово – найвеличніше з людських скарбів. У повсякденному спілкуванні з матір'ю дитина засвоює мову, яку називають материнською. «В народной педагогике родное слово стоит на недосягаемой высоте», – пише учений [1, с. 133].

У своїх працях Г. Волков досліджував різноманітні фактори, прийоми і методи виховання дітей у різних народів, залежно від їх етнорегіонального розміщення, звертаючи увагу як на рідний йому чуваський народ, так і на інші, зокрема: чеченський, російський, калмицький, український та ін. Зокрема, визначаючи спілкування як фактор виховання, Г. Волков наводить приклад спілкування між матір'ю і дитиною у чуваського народу: «В специфике общения проявляется национальный характер. Чуваши очень сдержаны в появлении чувств. Поцелуев никто не видит. Мать, кормящая младенца, целует макушку, начнет ребенок ходить – самая нежная ласка – гладит по голове, станет постарше – по спинке нежно похлопает» [1, с. 139].

Таким чином, уклад Г. Волкова у розвиток чуваської етнопедагогіки зокрема і радянської педагогіки в цілому другої половини ХХ століття є досить вагомим, його важко недооцінити.

М. Стельмахович, присвятивши параграф свого докторського дисертаційного дослідження вивченню принципу народності у спадщині В. Сухомлинського, є його послідовником у дослідженні української народної педагогіки. Вчений систематизував і описав вірування, традиції, котрі стосуються трудового, морального, фізичного, розумового виховання дітей в українській сім'ї. Значну увагу педагог звертає на провідні напрями виховання дітей в українській родині – моральне, трудове, розумове і фізичне. Кожний з цих напрямів є складовою тривалого процесу під назвою родинне виховання, адже саме у сім'ї дитині прищеплюється любов до праці, формується почуття добра, справедливості, що випливало з народного поняття моралі («Моральний той, хто цнотливий, шляхетний, добродішній, праведний» [2, с. 159]); привчають дітей слухати дорослих,

завжди виконувати вимоги батьків; піклуватися про слабших, бути чесними і ввічливими.

Окрім морального, до провідних напрямів родинного виховання М. Стельмахович відносить і трудове виховання, зазначаючи, що вся педагогіка ґрунтується на праці, праця – першооснова життя суспільства, головний засіб створення моральної й духовної культури [2, с. 173].

Учений виокремлює форми роботи, які були притаманні українському народу, поділяючи трудове виховання в селянській родині на 3 етапи: вступний (на ньому діти 2–6 років вчать їсти, ходити, одягатися і роздягатися, засвоюють правила користування предметами першої необхідності. Провідні засоби виховання – показ і спостереження, які розширюють кругозір дітей і дають уявлення про різні види праці); помічний (діти 7–15 років стають активними помічниками батьків. Праця хлопчиків і дівчат диференціюється. Засоби виховання на цьому етапі – порада батьків, приклад, спостереження); завершальний (підлітки 16–20 років остаточно утверджуються професійно, беруть участь у всіх справах нарівні з дорослими. Засоби виховання – приклад дорослих, довіра з боку батьків).

М. Стельмахович переконаний, що цілеспрямований вплив дорослих на розвиток розумової діяльності дітей є невід’ємним компонентом виховання. Успіх розумового виховання забезпечується завдяки спілкуванню з розумними людьми, – переконує М. Стельмахович, – головне завдання розумового виховання зводиться до піклування про нормальний розвиток відчуттів і сприймань дитини. Значне місце у процесі розумового виховання педагог відводить казці: «Без казки неможливо уявити дитячого мислення і дитячої мови як певного ступеня людського мислення і мови» [2, с. 199].

Значення фізичного виховання зумовлюється тим вкладом, який воно вносить у зміцнення підростаючого покоління та формування в молоді найважливіших морально-вольових якостей. Для українців властиве своє бачення здорового розвитку дітей. Це можна простежити на основі прислів’їв і приказок, які наводить М. Стельмахович: «Бережи одягу знову, а здоров’я змолоду» [2, с. 203]. Неоціненну роль у вихованні дитини етнограф відводить батьку і матері, протиставляючи характер батьківської влади в старій сім’ї, коли господарем був лише батько, і в новій – радянській, де жінка і чоловік є повністю рівноправними у відносинах між собою. М. Стельмахович наводить на думку, що в родинному вихованні без глибокої, самовідданої любові до дітей не буває і в принципі не може бути сімейного щастя («Світле благородство й велика любов матері й батька до дітей формує їх авторитет, силу виховного впливу» [2, с. 199], засуджуючи тих дітей, які цураються своїх батьків, забувають про свій синівський чи дочірній обов’язок перед ними. Для українців завжди було характерним, коли про дітей піклуються не тільки батьки, а й представники старшого покоління – бабуся і дідусь, а також

опікуни – названі батьки. М. Стельмахович не забуває і про людей, які допомагали батькам у вихованні дітей – кумів, завдяки яким дитина має ще й батьків-дублерів, громадських уповноважених, які добровільно тримають шефство над дитиною від її народження й аж до зрілості [2, с. 146].

Таким чином, дослідивши педагогічну спадщину М. Стельмаховича, дійшли висновку, що виховання дитини в українській сім'ї, як складової окремого етносу в колі радянських республік, мало різноманітні форми, прийоми і напрями. В умовах радянського суспільства деякі традиційні українські погляди на виховання дітей відходили у минуле, а на їхньому місці виникали нові – соціалістичні. Зокрема, це стосується і ролі батьків у сім'ї, і у поглядах на трудове і на моральне виховання дітей у родині.

Отже, на підставі аналізу творчої спадщини відомих радянських учених Г. Волкова, М. Стельмаховича, В. Сухомлинського зазначаємо, що вони у своїх працях виокремили питання етнорегіонального підходу у виховній роботі з дітьми і цим зробили значний вклад у розвиток радянської педагогічної думки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Волков Г. Н. Этнопедагогика : учеб. для студ. сред. и высш. пед. учеб. заведений / Г. Н. Волков. – М. : Издательский центр «Академия», 1999. – 168 с.
2. Руденко Ю. Основи сучасного українського виховання / Ю. Руденко. – К. : Видавництво імені Олега Теліги, 2003. – 328 с.
3. Стельмахович М. Г. Народна педагогіка / М. Г. Стельмахович. – К. : Радянська школа, 1985. – 312 с.
4. Стефаненко Т. Этнопсихология : учеб. для студ. ВУЗов / Т. Стефаненко. – М. : Институт психологи РАН «Академический Проект», 2000. – 320 с.
5. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / О. В. Сухомлинська. – К. : А.П.Н., 2003. – 68 с.
6. Сухомлинський В. О. Родина в серці / В. О. Сухомлинський. – М. : Молодая гвардия, 1978. – 175 с.
7. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський / Вибрані твори : в 5 т. Т. 3. – К. : Рад.школа, 1976. – С. 9–279.
8. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. Т. 2. – К. : Радянська школа, 1976. – С. 158–415.
9. Українська педагогіка в персоналіях : навч. посібник для студентів вищих навч. закладів : у 2 кн. Кн. 2. / [за ред. О. В. Сухомлинської]. – К. : Либідь, 2005. – С. 380–387.
10. Федяєва В. Л. Етнорегіональні особливості виховання дітей у сім'ї Півдня України ХІХ століття / В. Л. Федяєва // Вісник Луганського національного педагогічного університету ім. Тараса Шевченка. – Луганськ, 2006. – листопад № 19(114). – С. 238–243.